



اهداف و انگیزه های نگارش تاریخ و سیره اهل بیت (ع) از آغاز تا پایان قرن نهم

پدیدآورده (ها) : مقیسه، محمد حسن

ادیان، مذاهب و عرفان :: هفت آسمان :: بهار و تابستان 1394، سال هفدهم - شماره 65
از 21 تا 52

آدرس ثابت : <http://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1121734>

دانلود شده توسط : رسول جعفریان

تاریخ دانلود : 06/03/1396

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه **قوانین و مقررات** استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.



پایگاه مجلات تخصصی نور

اهداف و انگیزه‌های نگارش تاریخ و سیره اهل بیت (ع) از آغاز تا پایان قرن نهم

محمدحسن مقیسه*

چکیده

مورخان و دانشمندان مسلمان، اعم از شیعه و سنی، از آغاز تاکنون، در معرفی و بیان سیره اهل بیت توجه ویژه‌ای داشته‌اند. هر یک از این نویسندگان با توجه به مذهب و روحیه و فرهنگ خاص خود به خلق این آثار پرداخته‌اند. این مقاله در پی بررسی اهداف و انگیزه‌های نگارش تاریخ و سیره اهل بیت، شامل فاطمه زهرا و دوازده امام (ع)، با تأکید بر مقدمه و دیباچه کتاب‌های نگاشته‌شده درباره اهل بیت است. انگیزه‌های چهارگانه عاطفی، اعتقادی، سیاسی و علمی در تدوین این کتب، شناسایی شده است. در این بررسی مشخص شد تعداد کتاب‌هایی که با هدف و انگیزه علمی تدوین شده با ۳۷ عنوان، بیش از سایر انگیزه‌ها، در تألیف‌ها سهم و تأثیر داشته است. انگیزه عاطفی با ۲۵ عنوان، انگیزه اعتقادی با ۲۰ عنوان، و انگیزه سیاسی با ۱۱ عنوان کتاب در رتبه‌های بعدی قرار دارند. در این پژوهش با بررسی ۱۴۲ عنوان کتاب به شناسایی انگیزه تألیف پرداخته‌ایم که ۴۲ عنوان کتاب به دلیل نداشتن مقدمه یا مفقودشدن آن از دامنه تحقیق خارج شدند. در این مقاله می‌کوشیم جایگاه اهل بیت نزد فریقین را تبیین کرده، نشان دهیم که ایشان یکی از وجوه اشتراک و عوامل تقریب بین فریقین هستند، نه موضع افتراق و جدایی امت اسلامی.

کلیدواژه‌ها: سیره، اهل بیت، انگیزه نگارش، اهداف نگارش.

* کارشناس ارشد تاریخ تشیع، دانشگاه ادیان و مذاهب.

مقدمه

نگارش سیره، زندگانی، مناقب و فضایل اهل بیت (ع) بخش مهمی از میراث تاریخی و سیره‌ای و هویتی شیعیان و بلکه سایر فرق اسلامی را تشکیل می‌دهد. نگارندگان و مؤلفان بسیاری در تاریخ اسلام با انگیزه‌های مختلف در این عرصه قلم زده‌اند. در این مقاله، مقدمه و دیباچه‌های آثار نوشته‌شده در موضوع سیره و زندگانی اهل بیت و مناقب آنان را در دو جریان فکری و مذهبی غالب جهان اسلام، یعنی شیعه و سنی، بررسی کرده‌ایم. تاریخ‌نگاری ائمه را می‌توان به عنوان حلقه اتصال میان دو تفکر شیعه و سنی با محوریت سنی‌های دوازده‌امامی در نظر گرفت. مقدمه‌هایی که بر این کتب نوشته شده، بخش عمده‌ای از دغدغه نویسنده آن و جامعه‌ای که کتاب در آن نگارش یافته و عقاید و افکاری را که مطرح بوده منعکس کرده است. لذا با شناسایی آن می‌توانیم به فضا و اندیشه‌ای که کتاب در آن تبلور یافته دست یابیم و با شناخت این انگیزه‌ها تحلیل و آگاهی بهتری از آن کتب به دست آوریم.

در این مقاله به کتبی از سیره و شرح حال و زندگانی حضرت فاطمه زهرا (س) و دوازده امام (ع) پرداخته‌ایم که متعلق به قرن اول تا آخر قرن ۱۰ هجری باشد و تا زمان ما باقی‌مانده و منتشر شده باشد. بر اساس جست‌وجوی به عمل آمده، ۱۴۲ عنوان کتاب در دامنه این تحقیق قرار گرفت^۱ که انگیزه تألیف این کتب در چهار محور زیر می‌گنجد:

۱. انگیزه عاطفی؛ که بیشتر در مؤلفان اهل سنت دیده می‌شود. شاخصه این انگیزه، اصل محبت و دوست‌داشتن خاندان عصمت و طهارت و اهل بیت رسول‌الله (ع) است؛ البته بر اساس روایات و آیاتی که در سیره و سنت وارد شده و مسلمانان بر آن اجماع دارند.

۲. انگیزه اعتقادی؛ که بیشتر در میان شیعیان و فرقه‌هایی است که برای اهل بیت (ع) مقامی معنوی قائل‌اند و آنان را برگزیده از جانب خداوند می‌دانند و اختصاصات و ویژگی‌هایی چون، خلافت بعد از رسول خدا، مقام امامت، معجزات و کرامات برای آنان قائل‌اند. به طور کلی، کسانی که اعتقاد به دوازده امام (ع) را به گونه‌ای جزء عقاید یا اصول عقاید خود می‌دانند.

نگارش‌هایی که به انگیزه اعتقادی در این موضوع صورت گرفته اغلب برای پاسخ به مخالفان یا به منظور محبت و حقی که ائمه (ع) بر امت دارند، یا مجادله و رفع شبهات و ثواب و شفاعت بوده است.

۳. انگیزه سیاسی؛ که احتمالاً مخفی‌ترین انگیزه‌ای است که سبب تألیف این کتب شده و به‌سختی قابل تشخیص است. شاخصه این انگیزه، حمایت حکومت‌ها، به عنوان نماد سیاست و سیاست‌ورزان، از تألیف برخی کتب، یا صله‌دادن برای نگارش آنها است. گاهی هم افرادی که ادعاهایی از قبیل امامت یا صاحب حق خلافت بودن داشتند و اغلب خود را از نسل ائمه می‌دانستند یا خود را به اهل بیت منتسب می‌کردند نوشتن این کتب را سفارش می‌دادند و از آن حمایت می‌کردند که بتوانند بدین وسیله خود را در جامعه مطرح کنند. گاهی هم حاکمان، وقتی علاقه مردم شهر، منطقه یا سرزمینی را به اهل بیت می‌دیدند، دستور نگارش چنین کتبی را می‌دادند یا از نگارش آن حمایت می‌کردند.

۴. انگیزه علمی یکی از مهم‌ترین و بیشترین سبب و انگیزه تألیف این کتب بوده که شاخصه آن مراجعه عوام یا بزرگان به علما و مؤلفان برای در اختیار قراردادن اطلاعاتی در باب سیره و زندگانی دوازده امام و فاطمه زهرا (ع) است که به نوعی پاسخ‌گویی به شبهات و اطلاعات اشتباهی است که در جامعه منتشر می‌شده، و عوام و بزرگان سعی در اصلاح آن شبهه و رسیدن به صواب در آن مسئله داشتند. نگارش‌هایی از این دست، که به انگیزه علمی صورت گرفته، بیشتر برای پاسخ به مشکلات و مسائل و به دست دادن راه‌حل و راهکار، یا ارتقای سطح دانش و افزایش آگاهی نسل نو، یا شرح و توضیح مسائل با توجه به درخواست مطرح‌شده، بوده است.

با بررسی این کتب دارای شرایط، که در دامنه تحقیق قرار می‌گیرند، معلوم می‌شود هر کتاب بر اساس آنچه مؤلفش در مقدمه و در بیان انگیزه و سبب تألیف گفته در ذیل کدام یک از عناوین انگیزشی قرار می‌گیرد.

۱. انگیزه و اهداف عاطفی

نویسندگان و سیره‌نگاران اهل سنت، که در ذکر فاطمه زهرا و ائمه (ع) کتاب نوشته‌اند، بیشتر با انگیزه عاطفی سراغ نگارش رفته‌اند. انگیزه عاطفی همراه با حبّ و ارادت به خاندان رسالت و اهل بیت پیامبر مکرم اسلام است و امتثال و پیروی از آیه مبارکه: «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» (شوری: ۲۳). علاوه بر آیات، احادیث فراوانی که در شأن و منزلت اهل بیت و خاندان رسالت در تراث حدیثی از پیامبر و صحابه

ایشان نقل شده محرک دیگری برای تقویت انگیزه عاطفی بوده است. این در میان اهل حدیث و فقیهان و سایر علمای اهل سنت نیز جاری بوده و به سبب حجم زیاد و توثیق روایاتی که در خصوص مناقب اهل بیت، به خصوص علی بن ابی طالب و فاطمه زهرا و حسنین (ع) آمده است،^۲ این راه را تسهیل و تقویت کرده‌اند. این حب و ارادت به اهل بیت باعث پدید آمدن آثار و تألیفات فراوانی در میان مسلمانان، به ویژه اهل سنت برای معرفی و سیره‌نگاری اهل بیت و ائمه اطهار (ع) شده است؛ که بعضی از این کتب را، که از قرن یک تا نُه هجری نگاشته شده و باقی مانده و به زینت طبع آراسته شده در این بخش معرفی و توصیف می‌کنیم. مجموع کتاب‌هایی که با انگیزه عاطفی شناسایی شده‌اند ۲۵ عنوان است که همه را اهل سنت و صوفیه نگاشته‌اند.

با استفاده از این بررسی و تحقیق می‌توان محبت و ارادت به خاندان رسالت را، با توجه به آیات و روایاتی که در این زمینه وارد شده و در سیره آمده، یکی از طرق محبت و ارادت به رسول اکرم (ص) دانست. از طرفی، این را باید جزء معتقدات اهل سنت و به طور کلی مسلمانان دانست. چون این انگیزه و حس عاطفی که در این کتب به عنوان سبب و دلیل تألیف آمده فراتر از حس عاطفی و احساسی صرف است و ریشه در سنت و آیات و روایات دارد که مسلمانان خود را به آن سنت و آیات و روایات ملزم می‌دانند. با توجه به این آثار، می‌توان گفت این انگیزه و نگاه عاطفی در میان آثاری که اهل سنت و تصوف نگاشته‌اند نمود بیشتری دارد. در این تحقیق ۲۶ عنوان، که همه را علما و مورخان اهل سنت نگاشته‌اند، تحت این انگیزه قرار گرفت. البته در ضمن این انگیزه عاطفی، که نمود بیشتری در این تألیفات داشت، انگیزه‌های دیگری نیز مثل انگیزه‌های اعتقادی، آموزشی و حتی سیاسی وجود دارد که در هر عنوان به آن اشاره شده است.

محرک‌ها و انگیزه‌های ضمنی دیگری نیز در این تألیفات موجود است که عبارت است از: اجابت درخواست و پیشنهاد تألیف و جمع‌آوری مطالب مربوط به ائمه (ع)؛ در نظر گرفتن اجر الهی و مشمول غفران و رحمت الهی شدن و نجات در روز حساب با تمسک به اهل بیت (ع)؛ دفع اتهام و مقابله با سخنان ناروا و بی‌پایه؛ تشویق محبان اهل بیت (ع)؛ دفاع از اهل بیت و ائمه (ع) و ادای حقوق آنان در برابر کوتاهی دیگران؛ الگوسازی دینی برای جامعه؛

اهداف و انگیزه‌های نگارش تاریخ و سیره اهل بیت (ع) از آغاز تا پایان قرن نهم / ۲۵

این کتاب‌ها که با انگیزه عاطفی تألیف شده، در چند محور می‌گنجد:

۱. مناقب و فضایل‌نگاری، مثل العسل المصفی، مناقب امام علی، شواهد التنزیل؛
۲. معجزه‌نگاری و ذکر کرامات، مثل درر السمطین، نظم درر السمطین؛
۳. مهدویت و ملاحم و فتن، مثل البیان فی أخبار صاحب الزمان؛
۴. شرح زندگانی، مثل الفصول المهمة، معارج الوصول، مناقب آل محمد، جواهر المطالب؛

۵. پژوهشی، مثل رساله طرق حدیث من کنت مولاه فهذا علی مولاه؛

۶. ادبی، مثل نظم درر السمطین، احیاء المیت بفضائل.

ما باید علاوه بر این، با توجه به اعتقادی که در خصوص حب اهل بیت (ع) و احترام به آنها وجود دارد، راهی برای همگرایی بین مسلمانان ایجاد کنیم؛ چراکه یکی از بزرگ‌ترین انشقاقات در امت اسلامی ناشی از رفتاری بود که با این خاندان بعد از رحلت حضرت رسول (ص) شد.

این عناوین، به این صورت و ترتیب در طی قرن اول تا دهم هجری نگاشته شده‌اند: سه قرن اول هجری: هیچ نگاشته‌ای در دامنه این تحقیق قرار نگرفت؛

قرن چهارم: یک عنوان؛

قرن پنجم: دو عنوان؛

قرن ششم: سه عنوان؛

قرن هفتم: هفت عنوان؛

قرن هشتم: پنج عنوان؛

قرن نهم: هفت عنوان؛

از این ترتیب زمانی تألیف می‌توان نتیجه گرفت که در قرن هفتم و نهم به این دلیل که حکومت‌های مسامحه‌گر یا متأثر از شیعه، یا علمای شیعه وجود داشتند انگیزه اهل سنت برای تألیف چنین آثاری بیشتر شده، و برعکس مثلاً در قرن هشتم، که حکومت در دست حاکمان متعصب سنی بوده، این نگارش‌ها کمتر صورت گرفته است.

اثر شاخص این محور: مطالب السؤل، اثر نصیبی شافعی

مطالب السؤل فی مناقب آل الرسول را کمال‌الدین محمد بن طلحة ابن محمد بن حسن

قریشی عدوی نصیبی شافعی (۵۸۲-۶۵۲ ه.ق.) با موضوع شرح حال دوازده امام و سبک تاریخی و روایی، نگاشته است. این کتاب به تعداد ائمه شیعه، مشتمل بر دوازده باب است و ابواب آن از امیرالمؤمنین (ع) آغاز می شود و به مهدی (عج) خاتمه می یابد. مؤلف در این کتاب، روند یکسانی در باب هر امام در پیش گرفته و اطلاعاتی درباره آن حضرات مانند ولادت، وفات، ویژگی ها، فرزندان و مدت عمر آنها ذکر می کند. وی این کتاب را در اواخر حیاتش در حلب، در سال ۶۵۰ ه.ق. تألیف کرده و حقیقتاً از زیباترین و جالب ترین تألیفات اهل سنت در مناقب آل البیت رسول الله (ص) است. در باب محتوای کتاب، مؤلف در مقدمه می گوید:

و نهجت جدد المطالب و استخرجت زبد المناقب بمحض المعقول والمنقول،
فجاء جامعا للفضائل صادعا بالدلائل، شارعا مناهج الوصول إلى السؤل تكفيه
منقبة تلقين المناقب و كونه بترتيب مراتب الأئمة الأطياب قيد العيون والعقول
من قدر قدره قدمه و من خبر خبره خدمه.^۳

بدین ترتیب این کتاب به شرح زندگانی و منزلت و جایگاه ائمه اطهار (ع) پرداخته و در مناقب آنان قلم زده است.

انگیزه و هدف تألیف

در باب انگیزه تألیف، مؤلف در مقدمه می گوید:

ألزمت نفسي تأليف هذا الكتاب قياما بحقه (عليه السلام) فشرعت في تصنيفه و
جمعت همتي لتأليفه و سمّيته: مطالب السؤل في مناقب آل الرسول و نهجت
جدد المطالب و استخرجت زبد المناقب، بمحض المعقول المنقول، فجاء جامعا
للفضائل، صادعا بالدلائل، شارعا مناهج الوصول إلى السؤل.

ابن طلحه شافعی انگیزه خویش از نگارش کتاب را چنین بیان کرده است که در زمان جوانی کتابی در فضایل دوازده امام با عنوان *زبدة المقال في فضائل الآل* نوشته که این کتاب انیس و مونس وی بوده و آن را در حالات مختلف مطالعه می کرده است. کتاب یادشده در حوادثی که پیش آمد مفقود شد. در همین ایام، یکی از صالحان، که

امام علی (ع) را در رؤیا دیده و از آن حضرت پرسش‌هایی کرده بود، به کمال‌الدین ابن طلحه مراجعه می‌کند و می‌گوید امام علی (ع)، توضیح و شرح پاسخ‌ها را به وی [ابن طلحه] حواله داده است. کمال‌الدین مشکل آن مرد را حل می‌کند و پس از آن برای ادای حق امام این کتاب را می‌نویسد (مطالب السؤل، ص ۱۸). آنچه از این قسمت مقدمه، با توجه به اهل سنت بودن مؤلف، برداشت می‌شود این است که انگیزه عاطفی عامل انگیزشی در نگارش این کتاب بوده است. اهداف مؤلف را می‌توان چنین برشمرد: پاسخ به پرسشگران در زمینه زندگانی اهل بیت؛ گردآوری فضایل پراکنده اهل بیت در یک مجموعه؛ ادای حقوق اهل بیت؛ محبت و ارادت به اهل بیت.

مؤید این انگیزه عاطفی مطلب دیگری است که مؤلف در اول مقدمه آورده است:

و قد كنت من زمن جريان قلم التكليف على، كلفا إلى الغاية بمودتهم
معترفا بأن صفاتهم المشفوعة باتصالهم بالمصطفى (صلوات الله عليه)
تقضى بمحبتهم و التزمت أيام الاغتراب تأليف كتاب تطلع مطالعه
دراری فضیلتهم، فسرعت فيه و وضعت كيفية ترتيبه في مبادئه و جعلت عدة
أبوابه عدة أئمتهم، فسطرته و رتبته و حررته و بوبته و قمت في حقهم
بمفروض خدمتهم.

در این مطالب نویسنده از محبت و ارادت خود از آغاز بلوغ و تکلیف می‌گوید و اینکه اول کتابی به نام *زبدة المقال فی مناقب الآل* تألیف می‌کند و بعد در یکی از سفرهایش آن کتاب مفقود می‌شود. وی از آن کتاب با عنوان انیس و مونس در سفر و حضرش یاد می‌کند. وقتی کتاب *زبدة المقال فی مناقب الآل* مفقود می‌شود، مصنف تصمیم به تألیف دوباره کتابی در مناقب آل رسول (ص) می‌گیرد که نام آن را *مطالب السؤل فی مناقب آل الرسول* می‌گذارد.

مطلب دیگری که شاید مؤید انگیزه عاطفی مؤلف باشد خواب یکی از صالحان و پرسش وی از امیرالمؤمنین است و اینکه امیرالمؤمنین جواب پرسش را می‌دهد ولی آن فرد چیزی از جواب را درک نمی‌کند و امیرالمؤمنین برای فهمیدن جواب، آنان را به مؤلف احاله می‌دهد. این ماجرا مؤلف را به نوشتن این کتاب تشویق می‌کند.

جدول کتاب‌های دارای انگیزه عاطفی

ردیف	سال/قرن (ه.ق.)	کتاب	نویسنده	مقدمه	مذهب	نوع نگارش	محل تدوین	دامنه
۱	قرن ۴	العسل المصفی من تهذیب زین الفتی فی شرح سورة هل أتى	احمد بن محمد بن علی عاصمی	دارد	سنی کرامیه	تفسیر روایی	نیشابور	امیرالمؤمنین
۲	۴۸۳	مناقب الامام علی بن أبی طالب علیهما السلام، ابن المغازلی	علی بن محمد الجلابی، ابن المغازلی	دارد	شافعی	حدیثی	بغداد	امیرالمؤمنین
۳	۴۹۰	شواهد التنزیل لقواعد التفضیل	حاکم حسکانی	دارد	حنفی	تفسیر روایی	نیشابور	امیرالمؤمنین
۴	۵۶۸	مقتل الحسین علیه السلام، الخوارزمی	موفق بن احمد خوارزمی	دارد	حنفی	مقتل	مرو	امام حسین
۵	۵۶۸	المناقب، الخوارزمی	موفق بن احمد خوارزمی	دارد	حنفی	روایی	مرو	امیرالمؤمنین
۶	۵۹۰	الاربعون المنتقى فی فضائل علی المرتضی	ابوالخیر قزوینی حاکمی	دارد	شافعی	حدیثی	قزوین	امیرالمؤمنین
۷	۶۵۲	مطالب السؤل فی مناقب آل الرسول	محمد بن طلحه شافعی	دارد	شافعی	حدیثی، تاریخی	حلب	دوازده امام
۸	۶۵۴	تذکرة الخواص	سبط بن جوزی	دارد	حنفی	حدیثی	دمشق	دوازده امام
۹	۶۵۷	مناقب آل محمد المسمى بالنعم المقيم لعتره النبأ العظيم	عمر بن شجاع الدین محمد بن عبد الواحد الموصلی	دارد	شافعی	حدیثی	موصل	اهل البيت
۱۰	۶۵۸	درر السمط فی خبر السبط	محمد بن عبداللّه القضاعی المعروف بابن الابار	دارد	سنی	ادبی	اندلس	امام حسین

اهداف و انگیزه‌های نگارش تاریخ و سیره اهل بیت (ع) از آغاز تا پایان قرن نهم / ۲۹

ردیف	سال/قرن (ه.ق.)	کتاب	نویسنده	مقدمه	مذهب	نوع نگارش	محل تدوین	دامنه
۱۱	۶۵۸	کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب	محمد بن یوسف گنجی شافعی	دارد	شافعی	حدیثی	دمشق	امیرالمؤمنین
۱۲	۶۵۸	البيان فی أخبار صاحب الزمان	محمد بن یوسف گنجی	دارد	شافعی	حدیثی	دمشق	امام زمان
۱۳	۶۹۴	ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی	محب الدین طبری	دارد	شافعی	حدیثی	مکه	اهل بیت
۱۴	۷۳۰	فرائد السمطین فی فضائل المرتضی و البتول والسبطین والأئمة	ابراهیم بن سعد الدین شافعی	دارد	شافعی	حدیثی	خراسان	چهارده معصوم
۱۵	۷۴۸	رسالة طرق حدیث من كنت مولاه فعلى مولاه	شمس الدین ذهبی	دارد	شافعی	رجال	دمشق	امیرالمؤمنین
۱۶	۷۵۰	نظم در السمطین فی فضائل المصطفی والمرتضی والبتول والسبطین علیهم السلام	جمال الدین محمد بن یوسف الزرندی الحنفی	دارد	حنفی	ادبی	مدینه	اهل البیت
۱۷	۷۵۷	معارج الوصول إلى معرفة آل الرسول والبتول	جمال الدین محمد بن یوسف الزرندی الحنفی	دارد	حنفی	حدیثی	مدینه	دوازده امام
۱۸	۷۸۶	السبعین فی مناقب امیرالمؤمنین	علی بن شهاب الهمدانی	دارد	متصوفه	حدیثی	-	امیرالمؤمنین
۱۹	۸۲۰	فضائل الثقلین من کتاب توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل	احمد بن جلال الدین الشافعی الایجی	دارد	شافعی	حدیثی	-	اهل البیت

ردیف	سال/قرن (ه.ق.)	کتاب	نویسنده	مقدمه	مذهب	نوع نگارش	محل تدوین	دامنه
۲۰	۸۸۳	أسنى المطالب فى مناقب الامام على (ع)	شمس الدين محمد بن محمد بن محمد الجزرى	دارد	شافعى	حديثى	دمشق	امام على
۲۱	۸۴۵	معرفة ما يجب لاهل البيت النبوى من الحق	احمد بن على مقريزى	دارد	شافعى	حديثى	قاهره	اهل بيت
۲۲	۸۵۵	الفصول المهمة فى معرفة الأئمة عليهم السلام	ابن صباغ مالکى	دارد	مالکى	تاريخى	مکه	دوازده امام
۲۳	۸۷۱	جواهر المطالب فى مناقب الامام على بن أبى طالب	شمس الدين باعونى	دارد	شافعى	حديثى	دمشق	أمير المؤمنين
۲۴	۹۱۱	إحياء الميت بفضائل اهل البيت عليهم السلام	جلال الدين سيوطى	دارد	شافعى	حديثى	قاهره	اهل البيت
۲۵	۹۱۱	جواهر العقدين فى فضل الشرفين	نور الدين سمهودى	دارد	شافعى	حديثى	مدینه	اهل بيت

۲. انگیزه و اهداف اعتقادى

با توجه به سیر نگارش کتبى که در شرح سیره و زندگانی ائمه نوشته شده، در طول قرن اول هجرى تا دهم، مى توان یکی از انگیزه‌هاى تألیف این نوع کتب را اعتقادى دانست، که البته این انگیزه اعتقادى بیشتر در آثارى که شیعیان نگاشته‌اند یافت مى‌شود. مؤلفان شیعه با نوشتن این کتب و معرفى اجمالى یا تفصیلى ائمه و خاندان رسالت سعى در تبیین اعتقادات دینى خود و نشر چگونگى اعتقاد به ائمه و مذهب تشیع داشتند و بیشتر در ضمن معرفى و شناساندن ائمه، برخى اعتقادات و شعائر اعتقادى

اهداف و انگیزه‌های نگارش تاریخ و سیره اهل بیت (ع) از آغاز تا پایان قرن نهم / ۳۱

تشیع یا مذهب و نحله خود را تبیین می‌کردند که این خود، با توجه به محبوبیتی که اهل بیت در میان عامه مردم داشتند، شیوه‌ای برای جذب مردم به سمت عقاید شیعه بود. آنها در این کار تا حد زیادی موفق بوده‌اند و این فرصت تبلیغی مناسبی برای علمای شیعه بوده و هست.

در این تحقیق، مجموعاً ۲۰ عنوان کتاب، که با این انگیزه تألیف شده بود، شناسایی شد و تحت این عنوان قرار گرفت. مهم‌ترین این انگیزه‌های اعتقادی عبارت است از:

۱. مودّت و محبّت ائمه که بر وجوب آن در آیات و روایات تأکید شده است؛
 ۲. برخورداری از ثواب و فضیلتی که تقرب و توسل به ایشان دارد؛
 ۳. مقابله با کسانی که مبادرت به دشمنی با ائمه (ع) و اعتقادات شیعه می‌کردند و سعی در خاموش کردن نور الاهی داشته‌اند؛
 ۴. تشویق شیعیان مخلص و ارادتمندان اهل بیت (ع) و سپاس‌گزاری از آنها؛
 ۵. راهنمایی و هدایت متحیران و مرددین در موضوع امامت و ائمه (ع) و مباحث حول آن، مثل غیبت و ...، و دادن پاسخ به شبهات، و زایل کردن اختلافات در موضوع امامت و ائمه (ع)؛
 ۶. اثبات منصب امامت و وصایت و جانشینی منصوصه ائمه اثنا عشر (ع)؛
 ۷. تألیف قلوب و جلب نظر کسانی که از ولایت ائمه (ع) دور افتاده‌اند و محبت آنان را فراموش کرده‌اند؛
 ۸. انتقاد از اهل سنت و سایر فرق به سبب تقطیع و زیادت در احادیثی که در خصوص ائمه (ع) و فضیلت آنان در سیره وارد شده است؛
 ۹. دفاع از معجزات و کرامات صادرشده از ائمه (ع) در طول اعصار و جمع‌آوری و اثبات آنها؛
 ۱۰. جلوگیری از واردشدن اندیشه‌های غالیانه و تقلید و تخمین و قیاس در موضوع امامت و ائمه (ع) و مبارزه با آن.
- زمان تألیف این کتاب‌ها، که به انگیزه اعتقادی در شرح حال و معرفی ائمه (ع) نگاشته شده، چنین است:

سه قرن اول هجری: تألیفی در دامنه تحقیق قرار نگرفت؛
قرن چهارم: ۴ عنوان؛

قرن پنجم: ۲ عنوان؛

قرن ششم: ۵ عنوان؛

قرن هفتم: ۳ عنوان؛

قرن هشتم: ۲ عنوان؛

قرن نهم: ۴ عنوان؛

که از این تعداد نگارش در قرون مختلف می‌توان، با توجه به اینکه این آثار را شیعیان و امامیه نگاشته‌اند، نتیجه گرفت که در قرون و زمانه‌ای که شیعه قدرت سیاسی داشته یا در حال قدرت گرفتن و ایجاد حکومت بوده این نوع نگارش‌های اعتقادی رونق می‌گرفته است؛ یعنی سیاست باعث پیش‌برد و پیشرفت عقیده یا مذهب خاصی می‌شده است.

این کتب در محورهای مختلفی نگارش یافته که عبارت‌اند از:

۱. مهدویت: الغیبه؛ عقد الدرر؛ منتخب الانوار المضيئه؛ العرف الوردی.
۲. اثبات عقاید اختصاصی تشیع: کفایه الاثر؛ تفضیل امیرالمؤمنین؛ الیقین؛ التحصین؛ نهج الحق؛ الصراط المستقیم.
۳. شرح زندگانی و مناقب و فضائل ائمه (ع): هدایه الکبری، عیون اخبار الرضا، مناقب ابن شهر آشوب، الروضه فی فضائل، العمده العیون، غرر الاخبار.
۴. معجزات و کرامات: الخرائج والجرائح، الفضائل ابن شالان، مشارق الانوار.

اثر شاخص در این محور: الغیبه اثر نعمانی

این کتاب را ابو عبد الله، محمد بن ابراهیم بن جعفر نعمانی (متوفای حدود سال ۳۶۰ ه.ق.)، ملقب به کاتب، و مشهور به ابن ابی‌زینب، نگاشته که از راویان بزرگ شیعه در اوایل قرن چهارم هجری است. کتاب، به زبان عربی است و حاوی روایاتی از ائمه (ع) درباره غیبت امام زمان (عج)، خصوصیات آن حضرت، عصر ظهور و ویژگی‌های آن دوران. این کتاب، در سال ۳۴۲ ه.ق.، در اوایل غیبت کبرا، در شهر حلب، به نگارش درآمده است. همچنین، ابوالحسن محمد بن علی شجاعی کاتب، کتاب را از آغاز تا پایان بر مؤلف آن، محمد بن ابراهیم قرائت کرده و مؤلف نیز اجازه روایت آن را به وی

داده است. دیگر روات نیز نزد شجاعی قرائت می‌کردند. سپس فرزند او، حسین بن محمد شجاعی، نسخه قرائت‌شده نزد مؤلف و دیگر کتاب‌های پدرش را در اختیار نجاشی، که از مشایخ بزرگ شیعه است، قرار داده و از این طریق، کتاب، به دست ما رسیده است. کتاب، ۲۶ باب دارد و شامل ۴۷۸ روایت است که محتوای آنها چنین است: وجوب حفظ اسرار آل محمد، الاهی‌بودن مسئله امامت، تعداد ائمه، کسی که به دروغ ادعای امامت کند، روایات درباره غیبت امام زمان، درباره صبر و انتظار فرج، درباره امتحان، صفات امام منتظر، صفات لشکر آن حضرت و ...

انگیزه و هدف تألیف

مؤلف درباره انگیزه نگارش این کتاب می‌گوید در جامعه می‌دیدم که شیعیان و علاقه‌مندان به محمد و آل محمد (ص) به گروه‌های مختلفی تقسیم شده‌اند و در خصوص امام زمان و ولی امر و حجت پروردگار خود سرگردان گشته‌اند. پس از بررسی، دلیل آن را غیبت آن حضرت یافتم، چنان‌که رسول خدا (ص)، حضرت علی (ع) و ائمه (ع) نیز به آن اشاره کرده‌اند. لذا به یاری خداوند بر آن شدم تا روایاتی را که مشایخ بزرگ روایی، از امیرالمؤمنین (ع) و ائمه (ع)، درباره غیبت امام عصر (عج) روایت کرده‌اند، جمع‌آوری کنم. بسیاری از روایاتی که اکنون در اختیار من است، علمای اهل تسنن نیز روایت کرده‌اند. البته روایات آنان در این باره، بسیار گسترده‌تر از روایاتی است که اکنون در اختیار من است.

با توجه به تألیف این کتاب در اوایل غیبت کبرا و دوره تحیر شیعیان امامی، این کتاب به قصد تقویت اعتقادات شیعیان امامی و آموزش آموزه‌های مهدوی نوشته شده است. مؤلف در مقدمه‌ای، که در کتاب آورده، در بیان انگیزه نگارش این کتاب می‌گوید ما طوایف مختلف شیعه را می‌بینیم که (در حالی که باید وحدت کلمه داشته باشند) قد تفرقت کلمها، حرف و سخنان مختلف و متفرق شده و دچار حیرت شده‌اند؛ و تشعبت مذاهبها و استهانت بفرائض الله عزوجل و خفت الی محارم الله.

انگیزه این تألیف را می‌توان اعتقادی دانست. مؤلف با ذکر احادیثی از حضرت رسول (ص) و ائمه (ع)، که در موضوع غیبت وارد شده، سعی در برطرف کردن حیرت و اختلاف از میان شیعیان دارد.

کتاب‌های دارای انگیزه اعتقادی

ردیف	سال / قرن	کتاب	نویسنده	مقدمه	مذهب	نوع نگارش	محل تدوین	دامنه
۱	۳۳۴	الهدایة الکبری	حسین بن حمدان خصیبی	دارد	شیعه	روایی	بغداد	چهارده معصوم
۲	قرن ۴	الغیبة، للنعمانی	محمد بن ابراهیم نعمانی	دارد	امامی	حدیثی	حلب	امام زمان
۳	۳۸۶	عیون أخبار الرضا علیه السلام	شیخ صدوق	دارد	امامیه	روایی	ری	امام رضا
۴	قرن ۴	کفایة الأثر فی النص علی الأئمة الاثنی عشر	علی بن محمد خزاز	دارد	امامی	روایی	ری	دوازده امام
۵	۴۱۳	تفضیل أمير المؤمنين علیه السلام	شیخ مفید	دارد	امامی	حدیثی	بغداد	امیر المؤمنین
۶	قرن ۵	نوادر المعجزات فی مناقب الأئمة الهداة علیهم السلام	محمد بن جریر بن رستم طبری	دارد	امامی	معجزات	-	چهارده معصوم
۷	۵۷۳	الخراج والخراج	قطب راوندی	دارد	امامی	معجزات	بلخ	چهارده معصوم
۸	۵۸۸	المناقب، ابن شهر آشوب	ابن شهر آشوب مازندرانی	دارد	امامی	تاریخی		دوازده امام
۹	حدود ۶۰۰	الروضة فی فضائل أمير المؤمنين علی بن أبی طالب علیهما السلام	شالان بن جبرئیل قمی	دارد	امامی	حدیثی	مدینه	امیر المؤمنین
۱۰	۶۰۰	عمدة عیون صحاح الأخبار فی مناقب إمام الأبرار	ابن بطریق حلی	دارد	امامی	حدیثی	حله	امیر المؤمنین

اهداف و انگیزه‌های نگارش تاریخ و سیره اهل بیت (ع) از آغاز تا پایان قرن نهم / ۳۵

ردیف	سال / قرن	کتاب	نویسنده	مقدمه	مذهب	نوع نگارش	محل تدوین	دامنه
۱۱	حدود ۶۰۰	الفضائل، شالان بن جبرئیل	شالان بن جبرئیل قمی	دارد	امامی	روایی	مدینه	امیر المؤمنین
۱۲	۶۶۴	الیقین فی اختصاص مولانا علی علیه السلام بامرة المؤمنین	سید ابن طاوس	دارد	امامی	حدیثی	حله	امیر المؤمنین
۱۳	۶۶۴	التحصین لأسرار ما زاد من کتاب الیقین	سید ابن طاوس	دارد	امامی	حدیثی	حله	امام علی
۱۴	۶۸۵	عقد الدرر فی اخبار المهدي المنتظر	یوسف بن یحیی دمشقی	دارد	شافعی	حدیثی	دمشق	امام زمان
۱۵	۷۲۶	نهج الحق و كشف الصدق	علامه حلی	دارد	امامی	کلامی	حله	امیر المؤمنین
۱۶	قرن ۸	غرر الأخبار و درر الآثار فی مناقب أبی الأئمة الأطهار علیهم السلام	شیخ حسن دیلمی	دارد	امامی	-	-	امیر المؤمنین
۱۷	۸۰۳	منتخب الأنوار المضيئة فی ذکر القائم الحجة علیه السلام	علی بن عبد الکریم نیلی	دارد	امامی	حدیثی	نجف	امام زمان
۱۸	۸۷۷	الصراط المستقیم إلى مستحقّی التقديم	شیخ علی نباطی بیاضی	دارد	امامی	حدیثی	جبل عامل	امیر المؤمنین
۱۹	قرن ۹	مشارك أنوار الیقین فی أسرار أمير المؤمنين علیه السلام	حافظ رجب برسی	دارد	امامیه	اسرار و باطن	-	دوازده امام
۲۰	۹۱۱	العرف الوردی فی أخبار المهدي	جلال الدین سیوطی	دارد	شافعی	حدیثی	قاهره	امام زمان

۳. انگیزه و اهداف سیاسی

وقتی به کتب نگاشته‌شده در سیره و شرح حال معصومان و ائمه (ع) و فاطمه زهرا (ع) مراجعه شود، در مقدمه‌های آنها، به نام سلاطینی اشاره شده که کتب در دوره آنها نگاشته شده است و شاید اشاره یا دستوری از آن حاکمان انگیزه نوشتن این کتب باشد. بعضی از این کتب را با توجه به محتوای آنها می‌توان دارای انگیزه سیاسی نامید. البته شناسایی این انگیزه سیاسی بسیار مشکل است. چون این انگیزه معمولاً مخفی است و بسیاری حاضر به افشای آن نبوده‌اند. همچنین، اغلب این انگیزه، ضمنی است و در ضمن انگیزه دیگری نمود پیدا می‌کند. کتاب‌هایی که برای ترویج ایدئولوژی خاصی ابزار دست حاکمان قرار می‌گرفته و بدین منظور تدوین می‌شده، لزوماً به لحاظ محتوا سیاسی نبوده، اما می‌توانسته کارکرد سیاسی داشته باشد. مهم‌ترین شاخصه‌های شناسایی نگارش‌های سیاسی چنین است:

۱. اهدا به پادشاهان، مثل *اعلام الوری، اخبار و احادیث، کامل بهایی، مناقب الطاهرین، نهج الحق*؛
۲. اجابت تقاضای حاکم سیاسی، مثل *المجدی، الثاقب، کشف الیقین، راحة الارواح، روضة الواعظین*.
۳. تقویت جریان سیاسی حاکم، مثل *شرح الاخبار، کشف الیقین*.

معرفی اثر شاخص این محور: شرح الأخبار اثر قاضی نعمان

شرح الأخبار فی فضائل الأئمة الأطهار کتابی است که قاضی نعمان مغربی، متوفای ۳۶۳ ه.ق.، دانشمند بزرگ اسماعیلی مذهب تألیف کرده است. این کتاب برخلاف نامش منحصر به فضایل و مناقب ائمه نیست، بلکه یک دوره تاریخ ائمه از امیرالمؤمنین علی (ع) تا پایان زندگی امام صادق (ع) است. مؤلف این کتاب، که بر مذهب اسماعیلیه است، پس از شرح زندگی و مناقب امام صادق (ع)، به معرفی و شناساندن مهدی مغربی و مطالبی درباره اسماعیلیه و فاطمیان پرداخته و شرح حال بقیه ائمه (ع) را ذکر نکرده است. در عین حال این کتاب از آثار کهن در زندگی امامان شیعه، به‌خصوص امیرمؤمنان (ع)، به شمار می‌رود که با توجه به اشتراک عقیده مؤلف تا امام ششم، مباحثی که در آن آمده کاملاً با روایات شیعه امامیه مطابق است.

جلد اول و دوم کتاب، اختصاص به زندگی و فضایل امام اول دارد و در جلد سوم به سایر اهل بیت (ع) و مباحث خاص دیگر پرداخته است. روش قاضی نعمان در این کتاب، حدیثی است و سلسله اسناد خود را کامل آورده است. راویان وی همانند کتب شیعی امامی، راویان و اصحاب ائمه (ع) هستند، چنان‌که اصل روایات و مطالب این کتاب درباره اهل بیت (ع) و فضایل آنان، همانند روایات امامیه است. حتی در بخش آخر این کتاب، که به موضوع مهدی پرداخته شده، روایات امامیه درباره مهدی نقل شده است، اما مؤلف با هدف برداشت خاص از این روایات، آنها را نقل می‌کند به گونه‌ای که تا مدت‌ها پیش، کسی به اسماعیلی بودن قاضی نعمان اطمینان نداشت.

این کتاب در شانزده جزء نوشته شده، و مؤلف یک مطلب را در اجزای مختلف پراکنده است. مثلاً در جزء نخست احادیثی از پیامبر (ص) در فضیلت علی (ع) آورده، ولی حدیث سد الابواب را در جزء هفتم نقل کرده است. این کتاب دربرگیرنده شرح حال و بیان مناقب و فضایل و مصایب اهل بیت (ع)، از امام علی تا امام جعفر صادق (ع)، و حوادث مربوط به حیات سیاسی و فکری آنان است که به قلم یکی از مهم‌ترین نویسندگان و دانشمندان اسماعیلی مذهب قرن چهارم نگاشته شده است. مطالب کتاب به صورت پراکنده مطرح شده و خلاصه عناوین آن چنین است: حدیث انا مدینه العلم و علی بابها؛ سبقت علی (ع) در اسلام آوردن؛ جهاد علی؛ مبارزه امیرالمؤمنین (ع) با ناکثان و قاسطان و مارقان؛ اخباری درباره قاسطان؛ مناقب علی (ع) و رد حشویه؛ اخباری در باب امر به اطاعت از علی (ع)؛ آیات نازل‌شده درباره علی (ع)؛ معرفی معاویه؛ اخبار درباره اهل بیت (ع)؛ فضایل امام حسن و امام حسین (ع)؛ شهدای راه حسین؛ درباره امام جعفر صادق (ع) و دیگر ائمه؛ نشانه‌های مهدی و بشارت به ظهور او؛ صفات شیعه.

کتاب شرح الأخبار از منابع اصلی حدیث و تاریخ شیعه به شمار می‌رود که عالمان و نویسندگان قدیم و جدید از آن نقل کرده و به آن اهتمام ورزیده‌اند. نقل اخبار غدیر از کتاب الولایه طبری، که اکنون در دست نیست، بر اهمیت این اثر می‌افزاید.

انگیزه و هدف تألیف

قاضی نعمان از دعوات و علمای اسماعیلیه در مغرب، و در خدمت خلیفه فاطمی مصر

به نام الامام المعز لدین الله بوده است. همان‌طور که مؤلف در مقدمه آورده، انگیزه تألیف این کتاب از سوی قاضی نعمان عرضه‌داشتن و هدیه‌دادن این کتاب بوده و در توضیحاتی که در ادامه می‌دهد می‌گوید: «من (قاضی نعمان) اسناد روایات را تصحیح کردم و اثبات کردم و رسانیدم به امام عصرم، یعنی خلیفه فاطمی مصر».

انگیزه تألیف این کتاب می‌تواند سیاسی باشد. یعنی اینکه پایه‌های حکومت فاطمی را با نقل فضایل ائمه مستحکم کند و از قداست آنان بگوید و بعد سلسله ائمه را به خلیفه فاطمی برساند و خلیفه فاطمی را به آنان متصل کند و قداست دهد. پس انگیزه سیاسی در بین بوده است. البته در ضمن آن می‌توان انگیزه آموزشی و تعلیمی برای داعیان اسماعیلی را نیز در تألیف این کتاب در نظر گرفت.

نتیجه

پس توجه به این نکته لازم است که بعضی از کتبی که در سیره و شرح حال و احوال چهارده معصوم و اهل بیت از خاندان رسالت به نگارش درآمده با انگیزه سیاسی و برای پیش‌برد مقاصد حکومتی یا پشتیبانی از حکومت، خصوصاً سلاطین بوده است؛ که البته این انگیزه سهم بسیار اندکی در میان این تألیفات دارد. در این محور یازده عنوان کتاب، که به تقاضای حکمرانان به نگارش درآمده یا به آنان اهدا شده، بررسی شد. هرچند این کتاب‌ها به لحاظ محتوا ممکن است بار کلامی، تاریخی یا حدیثی داشته باشند، اما چون به دستور حاکمی نوشته شده که چنین ضرورتی را تشخیص داده و در اولویت کاری خویش تعریف کرده، این نوع کتب در زمره کتبی قرار گرفته که با انگیزه‌های سیاسی نگاشته شده است. کتاب‌های نگارش‌یافته به انگیزه سیاسی معمولاً دارای بار تعلیمی و آموزشی نیز هست. زیرا این کتاب‌ها برای پرکردن خلأی تدوین شده و نویسندگان آنها کوشیده‌اند سبک و سیاق کتاب به گونه‌ای باشد که برای تعداد بسیاری قابل استفاده باشد. چنین زمانی کتاب‌هایی که با انگیزه سیاسی تألیف شده، چنین است:

سه قرن اول: هیچ کتابی با این انگیزه در دامنه این مقاله نیامد؛

قرن چهارم: ۱ عنوان؛

قرن پنجم: ۱ عنوان؛

قرن ششم: ۱ عنوان؛

قرن هفتم: عنوانی یافت نشد؛

قرن هشتم: ۶ عنوان؛

قرن نهم: ۱ عنوان؛

جمعاً در این قسمت ۱۰ عنوان در دامنه این تحقیق قرار گرفت. محورهای اصلی

این کتب چنین است:

۱. الگوسازی، ترویج و عرضه اندیشه‌ای خاص، مثل شرح الاخبار، اعلام الوری بأعلام الهدی، الکامل بهایی، مناقب الطاهرین، کشف الیقین، نهج الحق؛

۲. انساب، مثل المجدی فی الانساب؛

۳. معجزات و کرامات، مثل الثاقب فی المناقب، راحة الارواح؛

۴. مقتل، مثل روضة الشهداء؛

از این چنینش زمانی تألیف می‌توان نتیجه گرفت که در قرن هشتم، شیعه و علمای آن از حالت انفعالی خود در قبال حکومت‌ها در حال خروج بوده‌اند و در این قرون می‌توان آثار روابط و همکاری علمای شیعه و به طور کلی شیعیان را به طور ملموسی نظاره کرد که منجر به حمایت بیشتر حکومت‌ها از تشیع شد و تشیع از مذهبی تقریباً مخفی و تقیه‌ای به مذهبی دارای مکتب و داعی و مبلغ تبدیل شد؛ و این همان اثر زحمات نصیرالدین طوسی، علامه حلّی و عماد طبری بود که در ادامه شاهد تشکیل حکومت صفویه هستیم که این تلاش‌ها منجر به نقش فعال‌تر، مستقیم‌تر و علنی‌تر علمای شیعه در حکومت شد و نهایتاً به انقلاب اسلامی ایران انجامید که رهبری آن بر عهده مرجعیت شیعه بود.

کتاب‌های دارای انگیزه سیاسی

ردیف	سال / قرن	کتاب	نویسنده	مقدمه	مذهب	نوع نگارش	محل تدوین	دامنه
۱	۳۶۳	شرح الأخبار فی فضائل الأئمة الأطهار علیهم السلام	قاضی نعمان مغربی	دارد	شیعه اسماعیلی	روایی	مصر	دوازده امام
۲	۴۶۶	المجدی فی أنساب الطالبیین	ابن صوفی نسابه	دارد	-	انساب	مصر	دوازده امام
۳	۵۴۸	إعلام الوری بأعلام الهدی	فضل بن حسن طبرسی	دارد	امامی	تاریخی	-	چهارده معصوم
۴	قرن ششم	الثاقب فی المناقب	ابن حمزه طوسی	دارد	امامی	حدیثی		چهارده معصوم
۵	قرن هفتم مترجم قرن نه	اخبار و احادیث و حکایات در فضایل اهل بیت علیهم السلام	عمادالدین حسن بن علی طبری / مترجم عبدالملک بن اسحاق بن فتحان واعظ قمی	دارد	امامی	حدیثی	اصفهان	اهل البيت
۶	قرن هفتم	کامل بهائی	عمادالدین حسن بن علی طبری	دارد	امامی	روایی	اصفهان	امیرالمؤمنین
۷	قرن هفتم	مناقب الطاهرین، عماد طبری	عماد الدین حسن بن علی طبری	دارد	امامی	حدیثی	اصفهان	چهارده معصوم
۸	۷۲۶	کشف الیقین فی فضائل امیرالمؤمنین علیه السلام	علامه حلی	دارد	امامی	حدیثی	حله	امیرالمؤمنین
۹	۷۲۶	نهج الحق و کشف الصدق	علامه حلی	دارد	امامی	کلامی	حله	امیرالمؤمنین

اهداف و انگیزه‌های نگارش تاریخ و سیره اهل بیت (ع) از آغاز تا پایان قرن نهم / ۴۱

ردیف	سال/ قرن	کتاب	نویسنده	مقدمه	مذهب	نوع نگارش	محل تدوین	دامنه
۱۰	قرن هشتم	راحة الأرواح در شرح زندگانی، فضائل و معجزات ائمه اطهار علیهم السلام	حسن بن حسین شیعی سبزواری	دارد	امامی	تاریخی، ادبی	سبزواری	چهارده معصوم
۱۱	۹۱۰	روضة الشهداء	ملاحسین کاشفی سبزواری	دارد	متصوفه	مقتل	بلخ	امام حسین

۴. انگیزه و اهداف علمی

با بررسی کتب شرح حال و سیره معصومان و ائمه (ع) به دست می‌آید که بسیاری از این کتب را مؤلفانی که علمای اسلام یا مناطق اسلامی بوده‌اند، در پاسخ به برخی پرسش‌ها و شبهاتی که در باب خاندان اهل بیت مطرح بوده، نگاشته‌اند؛ یا به درخواست برخی افراد مهم و صاحب‌منصب مثل نقیبان هاشمی و امرای بلاد این کتب شرح حال تألیف شده که اغلب در پی معرفی و آموزش سیره و الگوسازی برای جامعه، یا مطرح کردن اهل بیت در جامعه به عنوان مرجع علمی و ذریه رسول‌الله و همچنین احقاق حق ایشان با تألیف و نوشتن و ذکر مناقب اهل بیت است. البته مراد از متون آموزشی در این تحقیق، تعاریف روز از متن‌های آموزشی نیست که با الگوی خاصی نوشته می‌شوند و مراتبی در آن رعایت می‌شود، مانند مطرح کردن پرسش و نتایج و پیشنهاد، و معرفی منابع بیشتر برای مطالعه.

در طول تاریخ اسلام، اهل بیت پیامبر همواره بین دو طایفه بوده است؛ محب غال و مبغض قال؛ و بحث و جدل فراوانی در خصوص مقام ایشان همواره جریان داشته؛ که ما با بررسی کتب شرح حال و سیره ائمه و فاطمه زهرا (ع) از قرن یک تا ده هجری کتبی را که به انگیزه آموزشی تألیف شده احصا کردیم، که رده‌بندی آنها به شرح ذیل است:

۱. کتاب‌های زیارات و مزارات، مثل المزار شهید اول، کامل الزیارات، المزار

شیخ مفید؛

۲. کتاب‌های فرهنگ و ادب، مثل *مائة كلمة جاحظ*، *دستور معالم الحكم*، *نهج البلاغه*، *مطلوب كل طالب*؛

۳. کتاب‌هایی که برای توضیح موضوع خاصی چون غیبت و مهدویت نوشته شده و مردم در آن باره ابهام داشته‌اند و پرسشگر بوده‌اند، مثل کتاب *سلیم*، *منتخب الانوار*، *کمال الدین و اتمام النعمة*، *مائة منقبة*، *خصائص الائمة*، *مقتضب الاثر*، *الاختصاص*، *الارشاد*، *تقریب المعارف*، *الرسالة العلوية*، *الغیبة طوسی*؛

۴. کتاب‌هایی که پاسخ کتاب‌های دیگرند، مثل *المعیار والموازنة*، *زین الفتی*، *فرحة الغری*.

با بررسی مقدمات کتب نوشته‌شده در سیره و شرح حال ائمه (ع) می‌توان دریافت که بیشتر آنها با انگیزه آموزشی تألیف شده است. چون در طول تاریخ اسلام این خاندان همیشه مظلوم واقع می‌شدند و علی‌رغم مقام والایی که داشتند و مناقبی که در سنت و روایات رسول‌الله (ص) و صحابه در شأن آنها ذکر شده بود، اطلاعات و شرح حال کمی درباره آنها در بین مردم و حتی علما وجود داشت. از طرفی اغلب حکومت‌ها، به دلیل احتمال الگوشدن ایشان و رقیب‌شدن سادات برای حکومتشان روی خوشی به مطرح‌شدن ائمه (ع) حتی به ذکر مناقب ایشان نشان نمی‌دادند. ولی با این همه ما بعد از فحص و بررسی متوجه می‌شویم که اغلب کتب سیره و شرح حال ائمه (ع) با انگیزه آموزش مردم و علاقه‌مندان به این خاندان نگاشته شده است.

با توجه به اینکه بیشتر کتب شرح احوال و سیره ائمه (ع) به این انگیزه آموزشی نگارش شده می‌توان گفت همیشه ائمه (ع) در میان مردم مطرح بوده‌اند و از این رو مردم به سراغ علما می‌رفتند و از آنها درباره خاندان طهارت درخواست اطلاعات می‌کردند و علما هم در جواب این کتب را می‌نگاشتند.

چینش زمانی کتبی که با انگیزه علمی تألیف شده چنین است:

دو قرن اول: کتابی در دامنه تحقیق نیامد؛

قرن سوم: ۱ عنوان؛

قرن چهارم: ۴ عنوان؛

قرن پنجم: ۱۱ عنوان؛

قرن ششم: ۶ عنوان؛

قرن هفتم: ۷ عنوان؛

قرن هشتم: ۴ عنوان؛

قرن نهم: ۳ عنوان؛

با توجه به این قرون و کتاب‌هایی که در آن با انگیزه آموزش تألیف شده می‌توان گفت قرن پنجم، در اثر آزادی‌هایی که برای تشیع در مناطق مختلف اسلامی پدید آمده بود، آغاز روی‌آوری مردم به ائمه (ع) است، و این باعث شده بود مردم احساس و علاقه به شناخت ائمه به عنوان ذریه پیامبر پیدا کنند. لذا به سراغ علمای بلاد می‌رفتند و از ایشان مسائلی را می‌پرسیدند و درخواست اطلاعات و گاهی درخواست تألیف می‌کردند؛ که حاصل این حرکت‌ها و درخواست‌ها، نگارش این کتاب‌ها بوده است.

معرفی اثر شاخص این محور: کمال الدین اثر شیخ صدوق

کمال الدین و تمام النعمه، را عالم بزرگ و برجسته شیعه محمد بن علی بن بابویه قمی، معروف به شیخ صدوق، متوفای ۳۸۱ ه.ق.، در نیشابور نگاشت که به موضوع غیبت و ظهور امام زمان (عج) می‌پردازد. شیخ صدوق در این کتاب نمونه‌های فراوانی از غیبت پیامبران الهی را آورده و امامت حضرت مهدی (عج)، تولد ایشان، روایات پیامبر و ائمه (ع) درباره ظهور آن حضرت، شرح حال کسانی که به خدمت آن حضرت رسیده‌اند و ویژگی‌های دوران ظهور ایشان را بررسی می‌کند. این کتاب، شامل احادیث نبوی و امامان معصوم (ع) درباره امام مهدی (عج) و غیبت آن حضرت است. مؤلف، که از عالمان نخستین شیعی است، در مقدمه کتاب، انگیزه تألیف آن را رؤیایی می‌داند که در آن، امام زمان به او توصیه می‌کند کتابی در این باره بنگارد. وی با اشاره به غیبت پیامبرانی چون ادريس، ابراهيم، يوسف و موسى (ع)، اصل غیبت حضرت حجت را امری دارای پیشینه می‌داند و سپس به روایات پیامبر اکرم (ص) و امامان معصوم در باب غیبت امام زمان و فلسفه آن می‌پردازد. بخش دیگر کتاب مربوط به توقیعات امام عصر (ع)، علامات ظهور و نام‌های آن حضرت است. نویسنده همچنین به اسامی افرادی که عمری طولانی داشته‌اند و نیز کسانی که حضرت مهدی (عج) را دیده‌اند می‌پردازد. نیز شبهات زیدیه و کیسانیه را در این باره پاسخ می‌دهد.

این کتاب مجموعاً دارای ۶۲۱ روایت از ۸۸ راوی در ۶۳ باب است. برخی موضوعات مطرح شده در آن چنین است: تقدم آفرینش حجت خدا بر آفرینش دیگر انسان‌ها؛ انحصاری بودن حق انتخاب خلیفه و جانشین برای خدا؛ اثبات غیبت و حکمت آن؛ پاسخ‌های ابن‌قبة رازی؛ غیبت حضرت نوح، صالح، ابراهیم و یوسف (ع)؛ روایات اهل بیت (ع) درباره غیبت؛ ملاقات‌کنندگان با امام زمان (عج)؛ نامه‌های حضرت حجت؛ علامات ظهور؛ ثواب انتظار و ...

انگیزه و هدف تألیف

دوره‌ای که شیخ صدوق در آن می‌زیسته، یعنی دوره اول غیبت کبرا، معروف به دوره حیرت شیعه است و بسیاری از شیعیان و حتی علمای شیعه در این دوره در امر غیبت متحیر مانده، و سست و مردد شده بودند. در این اوضاع، شیخ نجم‌الدین ابوسعید محمد بن احمد بن علی بن صلت قمی، که از بخارا آمده بود، شیخ صدوق را ملاقات می‌کند و از تردید خود در امر غیبت امام عصر می‌گوید. شیخ، اخبار و احادیثی را در باب غیبت امام عصر از پیامبر و ائمه (ع) نقل می‌کند که شک و ارتیاب وی را زایل می‌کند. شیخ نجم‌الدین از شیخ صدوق درخواست می‌کند کتابی در این زمینه بنگارد. شیخ صدوق نیز به او قول می‌دهد هنگام بازگشت به ری در این موضوع کتابی تألیف کند؛ اما همان شب حضرت مهدی (ع) را در عالم رؤیا می‌بیند که در طواف به وی می‌فرماید: «لم لا تصنف کتاباً فی الغیبة؟» و شیخ صدوق گریان از خواب بیدار می‌شود و در صبح همان روز شروع به تألیف این کتاب می‌کند. وی در مقدمه‌ای مفصل بر این کتاب مباحثی کلامی در اثبات عقاید امامیه و امر غیبت و رد و ابطال شبهات زیدیه و اسماعیلیه و سایر فرق دارد که البته بیشترین ردیه بر زیدیه است. انگیزه‌ای که سبب تألیف این کتاب شده، انگیزه‌ای علمی است.

اهداف و انگیزه‌های نگارش تاریخ و سیره اهل بیت (ع) از آغاز تا پایان قرن نهم / ۴۵

جدول کتب تألیف شده با انگیزه علمی

ردیف	سال ه.ق.	کتاب	نویسنده	مقدمه	مذهب	نوع نگارش	محل نگارش	دامنه
۱	۸۰	کتاب سلیم بن قیس الهلالی	سلیم بن قیس الهلالی	دارد	شیعه	روایی	کوفه	امیرالمؤمنین
۲	۲۴۰	المعیار و الموازنة فی فضائل الامام أمير المؤمنين	ابو جعفر محمد بن عبدالله اسکافی	دارد	معتزلی	احتجاجی، روایی	بغداد	امیرالمؤمنین
۳	۳۳۶	منتخب الأنوار فی تاریخ الأئمة الأطهار علیهم السلام	محمد بن همام بن سهیل اسکافی	دارد	معتزلی	-	-	چهارده معصوم
۴	۳۶۷	کامل الزیارات	ابن قولویه قمی	دارد	امامیه	روایی	-	چهارده معصوم
۵	۳۸۶	کمال الدین و تمام النعمة	شیخ صدوق	دارد	امامیه	حدیثی	نیشابور	امام زمان
۶	قرن ۴	مائة منقبة	ابن شالان قمی	دارد	امامی	روایی	مدینه	امیرالمؤمنین
۷	۴۰۶	خصائص الأئمة	سید رضی	دارد	امامی	حدیثی	بغداد	امیرالمؤمنین
۸	۴۰۱	مقتضب الأثر فی النص علی الأئمة الاثنی عشر	احمد بن محمد جوهری	دارد	امامی	حدیثی	-	دوازده امام
۹	۴۱۳	المزار، مفید	شیخ مفید	دارد	امامی	حدیثی	بغداد	چهارده معصوم
۱۰	۴۱۳	الاختصاص	شیخ مفید	دارد	امامی	حدیثی	بغداد	دوازده امام
۱۱	۴۱۳	الارشاد فی معرفة حجج الله علی العباد	شیخ مفید	دارد	امامی	تاریخی	بغداد	دوازده امام

ردیف	سال ق.ه	کتاب	نویسنده	مقدمه	مذهب	نوع نگارش	محل نگارش	دامنه
۱۲	۴۲۰	المراتب فی فضائل أمیر المؤمنین و سید الوصیین علیهم السلام	ابوالقاسم اسماعیل بن أحمد البستی	دارد	زیدی	حدیثی/ تاریخی	-	أمیر المؤمنین
۱۳	۴۴۷	تقریب المعارف	ابوالصلاح حلبی	دارد	امامی	-	-	تاریخ عمومی
۱۴	۴۴۹	الرسالة العلویة فی فضل أمیر المؤمنین علیه السلام علی سائر البریة	ابوالفتح کراچکی	دارد	امامی	کلامی، حدیثی	-	أمیر المؤمنین
۱۵	۴۶۰	الغیبة، للطوسی	شیخ طوسی	دارد	امامی	حدیثی	نجف	امام زمان
۱۶	۵۰۰	زین الفتی فی تفسیر سورة هل آتی	احمد بن محمد عاصمی	دارد	کرامیه	تفسیر	-	أمیر المؤمنین
۱۷	قرن ۵	عیون المعجزات	شیخ حسین بن عبد الوهاب	ندارد	امامی	معجزات	-	چهارده معصوم
۱۸	۵۰۸	روضة الواعظین و بصیرة المتعظین	فتال نیشابوری	دارد	سنی	تاریخی، روایی	بلخ	چهارده معصوم
۱۹	قرن ۶	الاحتجاج علی أهل اللجاج	احمد بن علی طبرسی	دارد	امامی	احتجاجی	-	چهارده معصوم
۲۰	۵۴۸	تاج الموالید	فضل بن حسن طبرسی	دارد	امامی	تاریخی	-	چهارده معصوم
۲۱	۵۵۳	بشارة المصطفی لشیعة المرتضی	محمد بن ابی القاسم عماد الدین طبری	دارد	امامی	روایی، تاریخی	-	چهارده معصوم
۲۲	۵۷۳	مطلوب کل طالب من کلام علی بن ابی طالب	رشید الوطواط	دارد	سنی	ادبی، حدیثی	بلخ	أمیر المؤمنین

اهداف و انگیزه‌های نگارش تاریخ و سیره اهل بیت (ع) از آغاز تا پایان قرن نهم / ۴۷

ردیف	سال ه.ق.	کتاب	نویسنده	مقدمه	مذهب	نوع نگارش	محل نگارش	دامنه
۲۳	۵۹۷	الرد علی المتعصب العنید المانع من ذم یزید	ابن الجوزی	دارد	حنبلی	استدلالی	دمشق	امام حسین
۲۴	۶۱۰	المزار الکبیر، ابن المشهدی	محمد بن مشهدی	دارد	امامی	ادعیه	-	چهارده معصوم
۲۵	۶۱۴	الفخری فی أنساب الطالبین	سید عز الدین قاضی مروزی ازوارقانی	دارد	امامی	انساب	مرو	دوازده امام
۲۶	۶۵۸	نزهة الکرام و بستان العوام	محمد بن حسین رازی	دارد	امامی	حدیثی	شیراز	چهارده معصوم
۲۷	۶۶۴	التشریف بالمنن فی التعریف بافتن	سید ابن طاوس	دارد	امامی	ملاحم و فتن	حله	امام زمان
۲۸	۶۶۴	مهج الدعوات و منهج العبادات	سید ابن طاوس	دارد	امامی	ادعیه	حله	چهارده معصوم
۲۹		کشف الغمة	محدث اربلی	دارد	امامی	تاریخی	بغداد	چهارده معصوم
۳۰	۶۹۳	فرحة الغری فی تعیین قبر امیرالمؤمنین	سید عبد الکریم بن طاوس	دارد	امامی	تاریخی	بغداد	امیرالمؤمنین
۳۱	قرن ۷	تحفة الأبرار فی مناقب الأئمة الأطهار علیهم السلام	عماد الدین حسن بن علی طبری	دارد	امامی	حدیثی	اصفهان	چهارده معصوم
۳۲	۷۲۶	منهاج الکرامة فی معرفة الامامة	علامه حلّی	دارد	امامی	کلامی	حله	چهارده معصوم
۳۳	۷۸۷	المزار، شهید اوّل	شهید اوّل	دارد	امامی	ادعیه	دمشق	چهارده معصوم

ردیف	سال ه.ق.	کتاب	نویسنده	مقدمه	مذهب	نوع نگارش	محل نگارش	دامنه
۳۴	قرن ۸	تاریخ محمدی	شیخ حسن کاشی		امامی	ادبی	قزوین	چهارده معصوم
۳۵	۸۲۸	عمدة الطالب فی أنساب آل أبی طالب	ابن عنبه حسنی	دارد	-	انساب	کرمان	دوازده امام
۳۶	۸۴۱	ذوب النصار فی شرح الثار	ابن نما حلی	دارد	امامی	مقتل	حله	امام حسین
۳۷	۸۴۱	مثیر الأحزان	ابن نما حلی	دارد	امامی	مقتل	حله	امام حسین

نتیجه

این مقاله اهداف و انگیزه‌های نگارش تاریخ و سیره اهل بیت (ع) را با تأکید بر مقدمه و دیباچه مؤلف بررسی کرد. این انگیزه‌ها در چهار محور اصلی می‌گنجد که عبارت است از: انگیزه‌های عاطفی، اعتقادی، سیاسی، و علمی. در این بررسی کوشیدیم انگیزه اصلی نگارش این آثار را در یکی از محورهای اصلی فوق بگنجانیم. هرچند گاه یک کتاب چند انگیزه هم‌زمان دارد، ولی انگیزه‌ای را که قوی‌تر بود ملاک تقسیم قرار دادیم. در این بررسی معلوم شد تعداد کتبی که با انگیزه علمی تألیف شده بیش از سایر انگیزه‌ها است و در رتبه دوم کتبی قرار دارد که با انگیزه عاطفی نگاشته شده است و در رتبه سوم کتبی است که انگیزه نگارش آنها اعتقادی است. در رتبه چهارم هم مخفی‌ترین انگیزه، که همان انگیزه سیاسی است، قرار دارد. هرچند در میان این دسته از عالمان، که تاریخ، ویژگی‌ها و فضایل اهل بیت را نقل کرده‌اند، برخی از اهل سنت و جماعت بوده‌اند و نمی‌توان برای آنها انگیزه اعتقادی به معنای مصطلح و شیعی آن بازگو کرد، با این همه نباید از این نکته غافل شد که حب و ولای اهل بیت و عطف توجه به فضایل و جایگاه آن بزرگان موضوعی نیست که ویژه شیعیان باشد. حتی گاه مؤلفان این کتب به گرایش‌های شیعی متهم شده‌اند.

پی‌نوشت‌ها

۱. در جداول همین مقاله اسامی کل کتب ذکر شده است.
۲. به کتب بررسی‌شده در این تحقیق مراجعه شود.
۳. ادامه مقدمه: و تلقی وجهه بالتقبیل و القبول و لما أسرى القلب بعزمه لادراك هذه المطالب و أجرى قلم فكره الصائب فى تأليف هذه المناقب، ناجته نفسه المهدية بالقول الثابت والنور الثاقب بأن هذا التأليف الجامع أشتات هذه الفضائل و الرافع مراتب صفات الأئمة الأفاضل و إن كانت جواهر مضمونه مشرقه و أنوار مكنونه متألقه و أنهار عيونه مغدقه و اشجار فنونه مورقة و ثمار غصونه مونقه، فلا يستضىء بنور أفقها إلا من يعتقد وجوب القيام بحققها و لا يرقى فى معارج فضائلها و طرقها إلا من حكم التأييد الالهى لنفسه بتقدمها و سبقها.



منابع

قرآن کریم.

- نهج البلاغه (۱۴۱۴). گردآوری: سید رضی، قم: هجرت.
- ابن اثیر جزری، مبارک بن محمد (۱۳۶۷). *النهاية في غريب الحديث والأثر*، قم: اسماعیلیان.
- ابن تیمیه حرانی، احمد (بی تا). *منهاج السنة*، بیروت: دار الکتب العلمیه.
- ابن عساکر، علی بن حسن (۱۴۱۵). *تاریخ دمشق*، بیروت: دار الفکر، الطبعة الاولى.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴). *لسان العرب*، بیروت: دار الفکر.
- اصغریور، حسن (۱۳۸۸). «کتاب شناسی تاریخی مناقب نگاری اهل بیت از آغاز تا قرن ۳»، در: مشکات، ش ۱۰۲، ص ۱۳۰-۱۵۳.
- افندی، عبدالله (۱۳۸۶). *ریاض العلماء*، مشهد: آستان قدس رضوی.
- الگار، حامد (۱۳۷۲). «امام موسی کاظم (ع) و اخبار اهل تصوف»، ترجمه: آرمیدخت مشایخ فریدنی، در: معارف، ش ۲۹-۳۰، ص ۴۲-۵۵.
- امین عاملی، سید محسن (۱۴۰۳). *اعیان الشیعه*، بیروت: دار التعارف.
- انصاری قمی، ناصرالدین (۱۳۷۸). *کتاب نامه ائمه اطهار (ع)*، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ اول.
- آینه وند، صادق (۱۳۷۷). *علم تاریخ در گستره تمدن اسلامی*، تهران: پژوهشکده علوم انسانی.
- باعونی، شمس الدین (۱۴۱۵). *جواهر المطالب*، قم: مجمع احیاء الثقافة الاسلامیه.
- بخاری، محمد بن اسماعیل (۱۴۰۱). *صحیح البخاری*، بیروت: دار الفکر.
- پاک نیا، عبدالکریم (۱۳۸۷). «آشنایی با منابع دست اول شیعه (۲): کامل الزیارات»، در: مبلغان، ش ۱۰۶، ص ۱۲۶-۱۲۹.
- جعفریان، رسول (۱۳۶۸). *تاریخ تشیع در ایران*، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.
- جعفریان، رسول (۱۳۸۱). *حیات فکری و سیاسی امامان شیعه*، قم: انصاریان.
- خوانساری، محمدباقر (۱۳۹۰). *روضات الجنات*، قم: اسماعیلیان.
- دشتی، مصطفی (۱۳۸۵). *معارف و معاریف*، قم: آرایه.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲). *مفردات*، بیروت: دار القلم.
- زرنندی، محمد بن یوسف (۱۴۲۵). *معارج الوصول*، قم: مجمع احیاء الثقافة الاسلامیه.
- سیحانی، جعفر (۱۴۲۵). *اهل بیت؛ سماتهم و حقوقهم فی القرآن*، قم: امام صادق.
- سیحانی، جعفر (۱۴۱۹). *مصادر الفقه الاسلامی و منابعه*، بیروت: دار الاضواء.
- سیوطی، جلال الدین (۱۴۰۴). *الدر المنثور*، قم: کتابخانه مرعشی نجفی.
- شیبانی بغدادی، احمد (بی تا). *الحوادث الجامعة*، بیروت: دار الکتب العلمیه.
- صدر حاج جواد، احمد (۱۳۷۵). *دائرة المعارف تشیع*، تهران: نشر شهید محبی.
- صفری فروشانی، نعمت الله (۱۳۸۵). «حسین بن عبدالوهاب و عیون المعجزات»، در: علوم حدیث، ش ۴۲، ص ۱۵۶-۱۶۸.

اهداف و انگیزه‌های نگارش تاریخ و سیره اهل بیت (ع) از آغاز تا پایان قرن نهم / ۵۱

- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۸۵). *شیعه در اسلام*، قم: انتشارات اسلامی.
- فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۰۹). *العین*، قم: هجرت.
- فرهی، عبدالله (۱۳۹۱). «مناقب‌نگاری ائمه نزد فریقین با تکیه بر کتب مناقب قرون دهم و یازدهم هجری»، در: *مطالعات تقریبی*، ش ۲۹، ص ۲۴-۳۵.
- کاشفی سبزواری، ملا حسین (۱۳۸۲). *روضه الشهداء*، قم: نوید اسلام.
- محبی، سعید (۱۳۷۵). *راه راستان*، تهران: دایرةالمعارف تشیع.
- محمد بن طلحه (۱۴۱۹). *مطالب السؤل*، بیروت: البلاغ.
- مدنی بجستانی، محمود (۱۳۸۵). *فرهنگ کتب حدیثی شیعه*، تهران: نشر بین‌الملل.
- مفید، محمد بن نعمان (۱۴۱۳). *الارشاد*، قم: کنگره شیخ مفید، چاپ اول.
- نجاشی، احمد بن علی (۱۴۰۷). *رجال نجاشی*، قم: جامعه مدرسین.
- نمیری، ابن شبه (۱۹۹۰). *تاریخ مدینه منوره*، تحقیق: محمد شلتوت، بیروت: دار الکتب الاسلامیه.
- نوری، میرزا حسین (۱۴۰۸). *مستدرک الوسائل*، قم: آل‌البیت.
- واقدی، ابن سعد (۱۴۱۸). *طبقات الکبری*، بیروت: دار الکتب العلمیه.

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

